

УДК 316.6:159.922.62

Жигаренко І.Є., Завацький Ю.А., Завацький В.Ю.

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВТОРИННОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Жигаренко І.Є., Завацький Ю.А., Завацький В.Ю. Система соціально-психологічних чинників вторинної соціалізації особистості. У статті наведено результати комплексного дослідження соціально-психологічних особливостей ресоціалізації особистості в умовах соціальної ізоляції, що базується на особистісно-орієнтованому підході, який передбачає урахування індивідуально-типологічних особливостей та рівнів її адаптаційного потенціалу (задовільного, низького, незадовільного), а також різновиду скоєного злочину та режиму утримання. Встановлено, що основними психологічними чинниками успішності ресоціалізації особистості в умовах соціальної ізоляції є зміни як індивідуально-типологічних (рівень розвитку інтелекту, наявність позитивних характерологічних рис) та особистісних (світогляд, рівень розвитку правосвідомості й моральних якостей, освіченість, рівень адаптованості) характеристик досліджуваних, так і терміну та умов їхнього перебування в таких установах (особливості організації навчально-виховного й трудового процесу, ставлення та вплив адміністрації закладу, особливості міжособистісних взаємин, підтримка зв'язків із близькими та рідними). Визначено, що в умовах соціальної ізоляції процес ресоціалізації особистості має бути безупинним і виступати в кількох взаємозалежних площинах: як головна мета діяльності соціально-психологічної роботи виправних установ; психолого-педагогічний процес, що забезпечує досягнення зазначеної мети; внутрішній процес якісної зміни свідомості, почуттів і поведінки особистості.

Ключові слова: особистість, ресоціалізація, соціальна адаптація, соціальна ізоляція, особистісно-орієнтований підхід.

Жигаренко И.Е., Завацкий Ю.А., Завацкий В.Ю. Система социально-психологических факторов вторичной социализации личности. В статье приведены результаты комплексного исследования социально-психологических особенностей ресоциализации личности в условиях социальной изоляции, основанного на личностно-ориентированном подходе, который предусматривает учет индивидуально-типологических особенностей и уровней ее адаптационного потенциала (удовлетворительного, низкого, неудовлетворительного), а также разновидности совершенного преступления и режима содержания. Установлено, что основными психологическими факторами успешности ресоциализации личности в условиях социальной изоляции являются изменения как индивидуально-типологических (уровень развития интеллекта, наличие положительных характерологических черт) и личностных (мировоззрение, уровень развития правосознания и нравственных качеств, образованность, уровень адаптированности) характеристик испытуемых, так и сроков, условий их пребывания в таких учреждениях (особенности организации учебно-воспитательного и трудового процесса, отношения и влияние администрации заведения, особенности межличностных отношений, поддержка связей с близкими и родными). Определено, что в условиях социальной изоляции процесс вторичной социализации личности должен быть непрерывным и выступать в нескольких взаимосвязанных плоскостях: как главная цель деятельности социально-психологической работы исправительных учреждений; психолого-педагогический процесс, обеспечивающий достижение указанной цели; внутренний процесс качественного изменения сознания, чувств и поведения личности.

Ключевые слова: личность, ресоциализация, социальная адаптация, социальная изоляция, личностно-ориентированный подход.

Постановка проблеми. Необхідність розв'язання проблеми ресоціалізації особистості зумовлена численними перешкодами в процесі вторинної соціалізації, що наявні в разі кардинальної зміни життєвої ситуації, зокрема у осіб, які знаходяться в умовах соціальної ізоляції. Якщо вплив таких змін перевищує наявні адаптивні можливості людини, то процес її ресоціалізації блокується чи відбувається невдало. Пошук засобів психологічного впливу на особистість, яка перебуває в умовах соціальної ізоляції, набуває особливої гостроти з огляду на те, що ефективність виправного впливу прямо пов'язується з проблемою її ресоціалізації.

Перспективним у цьому напрямку є дослідження особливостей адаптаційного потенціалу особистості в умовах соціальної ізоляції та впливу пенітенціарного стресу, оскільки це може значною мірою попередити та виправити негативні тенденції, що супроводжують процес ресоціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Констатовано, що соціально-психологічна реальність, соціально-психологічні явища виникають як відображення різних форм спілкування і взаємодії. Формування особистості відбувається за допомогою власного досвіду становлення і розвитку в безпосередніх соціальних контактах, у процесі яких людина зазнає впливу мікросередовища, а через нього – і макросередовища. Це і є соціалізація особистості – процес оволодіння нею нормами, цінностями, звичаями, традиціями конкретного суспільства; імітація, навіювання, конформізм, свідоме наслідування зразків, вплив засобів масових комунікацій й культури, що багато в чому визначають і процес десоціалізації особистості в сучасних умовах (С. Максименко, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик, В. Семиченко, В. Циба та ін.) [3; 5; 7; 8 та ін.].

Складний соціальний процес, спрямований на подолання десоціалізації особистості – є процес її ресоціалізації. Він націлений на відновлення особистістю якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві, засвоєння нових цінностей, соціальних ролей і навичок замість втрачених, деформованих або несформованих, переорієнтацію соціального спрямування розвитку особистості шляхом включення її у нові, позитивно орієнтовані міжособистісні стосунки й види діяльності (С. Горенко, О. Давидова, Я. Гошовський, Н. Максимова, М. Рибак, О. Царькова, Є. Щербаков) [2; 4 та ін.].

Встановлено, що за своєю сутністю ресоціалізація пов'язана з руйнуванням засвоєних індивідом у процесі асоціалізації, десоціалізації негативних антигромадських норм і цінностей, прищепленням визнаних суспільством цінностей і вчинків.

Показано, що розв'язання проблеми прогнозування поведінки й оцінки наслідків впливу ситуацій психоемоційного напруження, до яких відносять, зокрема, ситуацію соціальної ізоляції, здійснюється на підставі положень теорії адаптації (Г. Балл, Ф. Березін, Н. Завацька, А. Маклаков, А. Налчаджан) [1; 6 та ін.].

Мета статті – представити результати комплексного дослідження системи соціально-психологічних чинників вторинної соціалізації особистості.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. З метою вивчення особистісних особливостей різних категорій засуджених у процесі їх ресоціалізації була сформована вибірка досліджуваних, яку становили 160 осіб з виправних колоній.

Вивчення адаптаційного аспекту ресоціалізації засуджених показало, що у досліджуваних з виконання робіт господарського обслуговування важливу роль у процесі ресоціалізації відіграють такі особливості, як: гуманістична життєва позиція, що включає прийняття себе і інших людей, альтруїстський тип міжособистісної взаємодії, прийняття відповідальності за своє життя, віра у власні можливості змінювати його на власний розсуд, спрямованість в майбутнє, яка виражається в тому, що для засудженого майбутнє має високу цінність, в ньому зосереджено значення його життя. Причому таке усвідомлення власного майбутнього має бути підкріплене конкретними життєвими планами і цілями. В картині власного майбутнього засуджених з камер загального утримання чітко простежується опора на вольові якості – це те, що, на їхню думку, допоможе їм в майбутньому досягти поставлених цілей. Разом з наявністю життєвих планів для досліджуваних II групи здоров'я є одним з центральних компонентів реадaptaції при звільненні, а також складовою внутрішніх ресурсів і елементом гуманістичної життєвої позиції, що дозволяє найбільш ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Внутрішні ресурси для адаптації досліджуваних цієї групи містяться в можливості отримати уроки з досвіду перебування в місцях позбавлення волі; у відповідальному типі міжособистісної взаємодії; в емоційній насиченості життя, в умінні жити «зараз і тепер», знаходити шляхи для самореалізації навіть в умовах позбавлення волі; в умінні брати відповідальність за своє життя на себе. Адаптація досліджуваних II групи до місць позбавлення волі визначається зниженням рівня агресивності; дезадаптація виявляється в аутоагресії, а також у домінантних і залежних типах міжособистісної взаємодії. Домінантні типи взаємодії необхідні для реадaptaції після звільнення, проте не є адаптивними в умовах відбування покарання в загоні господарського обслуговування слідчого ізолятора.

Методика емпіричного дослідження була побудована таким чином, що стало можливим вивчити ті параметри, які, за нашими припущеннями, впливають на рівень адаптаційного потенціалу досліджуваних різних груп. Чоловіки (52,3%) з показниками адаптаційного потенціалу задовільного рівня мають неадекватну самооцінку, а коефіцієнт кореляції ($r=0,53$; $p\leq 0,01$) свідчить про слабкий зв'язок між уявленнями про якості свого ідеалу та про свої реальні якості. Локус суб'єктивного контролю переважно екстернальний ($\varphi=1,64$; $p\leq 0,05$). Рівень агресивності досліджуваних підвищений. У ситуації фрустрації спрямованість реакцій представлена як екстрапунітивними, так і інтрапунітивними реакціями ($E\geq I>M$) переважно з фіксацією на перешкоді ($OD>NP>ED$) ($p\leq 0,05$). Зниженими є коефіцієнт соціальної адаптації на рівні $47\pm 4,3\%$ (при нормі $\geq 60\%$). Середній показник індикатора ефективності адаптації ($1,23\pm 0,4$ балів) вказує на середню фрустраційну напруженість та вищу за середню емоційну стійкість ($\varphi=2,23$; $p\leq 0,01$). Дані функціонування мотиваційно-ціннісної сфери виявили середній рівень ($38,4\pm 1,4$) дезінтеграції між цінністю та доступністю в різних життєвих сферах, тобто бажання переважають над можливостями їх реалізації. Низькими є показники мотивації досягнення (5 ± 3 бали) ($p\leq 0,05$). Соціальна мережа підтримки виявилася обмеженою з низьким рівнем емоційної підтримки ($\varphi=1,94$; $p\leq 0,02$).

Особи (26,6%) з низьким рівнем адаптаційного потенціалу мають неадекватну та нестійку самооцінку, що змінюється за найменших впливів та нечітке, недиференційоване уявлення про своє «Я»-ідеальне та «Я»-реальне ($r=0,48$; $p\leq 0,05$). Переважає екстернальний локус контролю ($\varphi=2,25$; $p\leq 0,01$). Вищий за середній рівень агресивності вказує на нестриманість у поведінці, низький контроль агресивних тенденцій. У ситуації фрустрації переважають екстрапунітивні реакції ($E>M>I$) з фіксацією на перешкоді та самозахисні ($OD>ED>NP$) ($p\leq 0,01$). У досліджуваних майже вдвічі знижений коефіцієнт соціальної адаптації CGR – на рівні $29\pm 5,2\%$ ($\varphi=2,09$; $p\leq 0,01$). Визначено вищу за середню фрустраційну напругу та низьку емоційну стійкість, що впливає на низький індикатор ефективності їх адаптації ($1,72\pm 0,56$ балів) ($p\leq 0,05$). Значно підвищений ($61,2\pm 1,4$) коефіцієнт дезінтеграції в мотиваційно-ціннісній сфері ($p\leq 0,01$). Переважає унікаюча мотивація натомість мотивації досягнення ($p\leq 0,05$). Значно обмежена соціальна мережа підтримки та виражені порушення міжособистісних стосунків. Наявний низький рівень емоційної підтримки та соціальної інтеграції ($\varphi=1,68$; $p\leq 0,05$).

Досліджувані (21,1%) з незадовільним адаптаційним потенціалом мають неадекватну та нестійку самооцінку ($r=0,32$; $p\leq 0,01$). Їх відрізняє екстернальний локус суб'єктивного контролю ($\varphi=1,56$; $p\leq 0,05$). Високий рівень агресивності ($2,67\pm 0,4$) свідчить про емоційну нестабільність, конфліктність. У ситуації фрустрації переважають екстрапунітивні реакції ($E>M>I$) (переважно з фіксацією на самозахисті – $ED>OD>NP$) завдяки значному зниженню інтрапунітивних реакцій ($p\leq 0,01$). Суттєве зниження коефіцієнта соціальної адаптації ($21\pm 4,1\%$) вказує на несприятливий прогноз соціальної реадaptaції досліджуваних

($\phi=2,14$; $p\leq 0,01$). Переважає висока фрустраційна напруга та низька емоційна стійкість, співвідношення яких визначає низький індикатор ефективності адаптації ($2,78\pm 0,32$ балів) ($p<0,05$). Індекс розходження між цінністю та доступністю ($58,3\pm 3,4$) вказує на стійкий, глибокий внутрішній конфлікт (при $\Pi>Д$) або стан внутрішнього вакууму, внутрішньої спустошеності, зниження потягів до діяльності при $Д>\Pi$. При заниженій мотивації досягнення – високі (9 ± 2 бали) показники мотивації запобігання невдач. У досліджуваних майже відсутня соціальна підтримка та виражені порушення соціальної інтеграції ($\phi=2,14$; $p\leq 0,01$).

Визначено зростання у досліджуваних – від низького до незадовільного рівня їх адаптаційного потенціалу – ступеня тяжкості вчинених злочинів за жорстокістю та кількістю потерпілих (у групі засуджених за вбивства з незадовільним рівнем адаптаційного потенціалу нерідкі випадки повторних агресивних суспільно небезпечних діянь, у т.ч. проти близьких).

Висновки. Основними психологічними чинниками успішності ресоціалізації особистості в умовах соціальної ізоляції є зміни як індивідуально-типологічних (рівень розвитку інтелекту, наявність позитивних характерологічних рис) та особистісних (світогляд, рівень розвитку правосвідомості й моральних якостей, освіченість, рівень адаптованості) характеристик досліджуваних, так і терміну та умов їхнього перебування в таких установах (особливості організації навчально-виховного й трудового процесу, ставлення та вплив адміністрації закладу, особливості міжособистісних взаємин, підтримка зв'язків із близькими та рідними).

Перспективи подальшого дослідження. Серед перспективних напрямів подальших досліджень цієї проблеми вважаємо також розробку теоретичних основ психологічно обґрунтованої загальнодержавної соціально-психологічної системи ресоціалізації особистості та внесення змін до програм підготовки психологів, соціальних працівників та інших фахівців, що мають працювати із соціально дезадаптованими особами.

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки / Г. О. Балл // Соціальна психологія. – 2005. – № 1 (9). – С. 3–13.
2. Гошовський Я.О. Ресоціалізація депривованої особистості в освітніх закладах закритого типу / Я.О. Гошовський // Проблеми заг. та пед. психол. : зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2003. – Т. V. – Ч. 5. – С. 105–109.
3. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці / С.Д. Максименко. – К. : Наук. думка, 1999. – 216 с.
4. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічні аспекти проблеми гуманізації судочинства та кримінально-виконавчої системи / Н.Ю. Максимова. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2005. – 100 с.
5. Москаленко В.В. Соціалізація личности / В.В. Москаленко. – К. : Вища шк., 1986. – 200 с.
6. Налчаджян А.А. Личность: групповая социализация и психическая адаптация / А.А. Налчаджян. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1988. – 284 с.
7. Семиченко В.А. Психология личности / В.А. Семиченко. – К. : Изд-во Ешке О. М., 2001. – 427 с.
8. Циба В.Т. Контури системної соціальної психології / В.Т. Циба // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 27–39.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Ball H.O. Fenomen vyboru v konteksti sotsial'noyi povedinky / H. O. Ball // Sotsial'na psykholohiya. – 2005. – № 1 (9). – С. 3–13.
2. Hoshovs'kyy Ya.O. Resotsializatsiya depriyvanoyi osobystosti v osvitnikh zakladakh zakrytoho typu / Ya.O. Hoshovs'kyy // Problemy zah. ta ped. psykhol. : zb. nauk. prats' In-tu psykhol. im. H.S. Kostyuka APN Ukrayiny / za red. S. D. Maksymenka. – K. : Milenium, 2003. – T. V. – Ch. 5. – S. 105–109.
3. Maksymenko S.D. Psykholohiya v sotsial'niy ta pedahohichniy praktytsi / S.D. Maksymenko. – K. : Nauk. dumka, 1999. – 216 s.
4. Maksymova N.Yu. Sotsial'no-psykholohichni aspekty problemy humanizatsiyi sudochynstva ta kryminal'no-vykonavchoyi systemy / N.Yu. Maksymova. – K. : ZAT «VIPOL», 2005. – 100 s.
5. Moskalenko V.V. Socializacija lichnosti / V.V. Moskalenko. – K. : Vishha shk., 1986. – 200 s.
6. Nalchadzhan A.A. Lichnost': gruppovaja socializacija i psihicheskaja adaptacija / A.A. Nalchadzhan. – Erevan : Izd-vo AN Armjanskoj SSR, 1988. – 284 s.
7. Semichenko V.A. Psihologija lichnosti / V.A. Semichenko. – K. : Izd-vo Eshke O. M., 2001. – 427 s.
8. Tsyba V.T. Kontury systemnoyi sotsial'noyi psykholohiyi / V.T. Tsyba // Sotsial'na psykholohiya. – 2003. – № 1. – S. 27–39.

Zhigarenko, I.Ye., Zavatski, Yu.A., Zavatski, V.Yu. The system of social and psychological factors in secondary socialization of the individual. The article presents the results of a comprehensive study on individuals' resocialization in conditions of social isolation, based on individuals' adaptive capacity, the type of perpetrated crime and imprisonment regime. In scientific literature resocialization is considered as the process of formation of the individual as a member of society using a system of educational, social, psychological, legal, organizational and other means to return the individual to normal life free of law offence.

The authors note that in conditions of social isolation, resocialization should be a continuous psycho-educational process done by correctional facilities to bring about changes in inmates' consciousness, feelings and behaviors. Resocialization in conditions of social isolation has the rehabilitation and reintegration stages with their substages. Rehabilitation involves individuals' adjustment to the norms and rules of society, while reintegration is characterized by individuals' recognition and acceptance of norms and rules of life.

Resocialization is a comprehensive process based on inmates' positive motivation, correctional facility-leaving rituals, support for inmates' resocialization, and resocialization monitoring.

The main psychological factors that contribute to individuals' resocialization in conditions of social isolation include both personality-relevant characteristics (intelligence, positive character traits, world outlook, legal awareness and moral qualities, education, adaptability) and characteristics of the correctional facility (organization of educational and work processes, administration's attitudes toward inmates, inmates' interpersonal relationships, inmates' relationships with friends and families outside the facility).

Keywords: individual, resocialization, social adaptation, social isolation, personality-oriented approach.

Відомості про авторів

Жигаренко Ігор Євгенович, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної та практичної психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна.

Zhygarenko, Igor Yevgenovych, candidate of psychological sciences, associate professor of Social and Applied Psychology East-Ukrainian National University named after V. Dahl, Severodonetsk, Ukraine.

Завацький Юрій Анатолійович, старший викладач кафедри психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна.

Zavadsky, Yuri Anatoliyovych, lecturer of Psychology East-Ukrainian National University named after V. Dahl, Severodonetsk, Ukraine.

Завацький Вадим Юрійович, аспірант кафедри психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна.

Zavadsky, Vadym Yuriyovych, graduate student of Psychology East-Ukrainian National University named after V. Dahl, Severodonetsk, Ukraine.

E-mail: zavadski65@mail.ru

УДК 159.942.5:331.108.644.7

Журба А.М.

АНАЛІЗ ПОНЯТІЙНОГО КОНСТРУКТУ «ОСОБИСТІСНІ ДЕСТРУКЦІЇ» В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Журба А.М. Аналіз понятійного конструкту «особистісні деструкції» в науковій літературі. У статті наведено результати теоретико-методологічного аналізу понятійного конструкту «особистісні деструкції» в науковій літературі. Встановлено, що під особистісними деструкціями розуміють патологічний процес руйнування структури особистості або окремих її елементів. Показано, що до особистісних деструкцій відносять такі утворення психіки людини, які породжують бар'єри в її контактах із оточуючими та ускладнюють тим самим реалізацію власних цілей. Констатовано, що до основних видів деструктивних змін особистості належать патологічна деформація особистісних потреб і мотивів, деструктивні зміни характеру й темпераменту, порушення вольової регуляції поведінки, системи міжособистісних відносин, формування неадекватної самооцінки. Визначено, що серед провідних форм особистісних деструкцій виокремлюють часткові та глибокі особистісні деструкції, а також тимчасові (минуші), з подальшим відновленням функціонування всіх структурних компонентів особистості, й прогресивні (незворотні), з наступним особистісним дефектом. Встановлено, що особистісні деструкції можуть бути як результатом аутодеструктивної діяльності людини, так і цілеспрямованого зовнішнього впливу, або наслідком психотравмуючих і кризових ситуацій, зокрема втрати людиною працездатності.

Ключові слова: особистість, особистісні деструкції, аутодеструкції, агресія, ригідність, соціально-психологічні засоби корекції.

Журба А.Н. Анализ понятийного конструкта «личностные деструкции» в научной литературе. В статье приведены результаты теоретико-методологического анализа понятийного конструкта «личностные деструкции» в научной литературе. Установлено, что под личностными деструкциями понимают патологический процесс разрушения структуры личности или отдельных ее элементов. Показано, что к личностным деструкциям относят такие образования психики человека, которые порождают барьеры в ее контактах с окружающими и затрудняют тем самым реализацию собственных целей. Констатировано, что к основным видам деструктивных изменений личности относятся патологическая деформация личностных потребностей и мотивов, деструктивные изменения характера и темперамента, нарушения волевой регуляции поведения, системы межличностных отношений, формирование неадекватной самооценки. Определено, что среди ведущих форм личностных деструкций выделяют частные и глубокие личностные деструкции, а также временные (преходящие), с последующим восстановлением функционирования всех структурных компонентов личности, и прогрессивные (необратимые), с последующим личностным дефектом. Установлено, что личностные деструкции могут быть как результатом аутодеструктивной деятельности человека, так и целенаправленного внешнего воздействия, либо следствием психотравмирующих и кризисных ситуаций, в частности потери человеком трудоспособности.

Ключевые слова: личность, личностные деструкции, аутодеструкции, агрессия, ригидность, социально-психологические средства коррекции.